

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ У ПЕРІОД ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ

Світлана Матвієнків,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника;

Ігор Клим,
аспірант кафедри політології
Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

У статті описано характеристики кризових процесів у політичній системі сучасної Франції у їхньому взаємозв'язку з деякими попередніми формами державного правління, що існували в цій країні. Визначено чинники, етапи і типи порушень функціонування основних державних інститутів. Проаналізовано методи запобігання і подолання нестабільності в політичному житті Франції та занепаду політичного ладу.

Ключові слова: політична криза, інституційний конфлікт, урядова нестабільність, президенціалізм, когабітація.

In the article the characteristics of crisis processes which occurred in the political system of contemporary French republic are described by the way of comparison them with some former kinds of government systems. The factors, structure and types of the state institutions' dysfunctions in France are also investigated. Moreover, the methods of preventing and stopping the political instability of the country and the decline of its political formation are analyzed.

Keywords: political crisis, institutional conflict, governmental instability, government system, cohabitation.

Україна протягом 2004-2009 рр. переживала значне загострення кризових явищ у політиці. Велике значення для подолання таких явищ у майбутньому має дослідження кризових ситуацій в інших державах. Позаяк форма державного правління в Україні, як і багатьох пострадянських країнах, в основному була запозичена у Франції, вивчення чинників кризових процесів та засобів їх подолання саме у цій країні буде сприяти пошуку методів запобігання порушень функціонування вітчизняної політичної системи і розв'язання політичних конфліктів, зокрема тих, що існують у центральних державних структурах.

Мета даної публікації – з'ясувати особливості протікання кризових процесів в умовах еволюції політичної системи Франції. Згідно з поставленою метою планується виконати такі завдання: виявлення чинників, типологія кризових процесів у ній; виокремлення елементів політичної системи, охоплених згаданими процесами; аналіз інституційних та неінституційних методів і заходів, що застосовувалися для запобігання і подолання явищ занепаду політичних структур.

Об'єктом статті є політичні кризи у Франції в період інституціональних політичних змін. Предметом виступають характеристики, закономірності, структура, чинники та типи кризових процесів у даній країні.

Проблему політичних криз у часи переходу від парламентської до напівпрезидентської республіки у Франції та в період існування змішаної форми правління досліджували українські вчені О. Данильян та О. Козинець, радянські історики М. Арзаканян і В. Коломійцев, британський політолог К. Фісчі та інші науковці. В даній публікації узагальнено погляди вчених на явища порушення функціонування політичної системи згаданої країни, беручи до уваги конституційну

практику, неінституційні механізми діяльності суб'єктів політичного процесу, етнічні та економічні фактори політичних криз у французькій державі.

У Третій Французькій республіці, що існувала з 1873 р. по 1940 р., були дуже частими процеси нестабільності, що не заважало, однак, їй існувати довгий час. Роль неконтрольованого іншими гілками влади Сенату була значною у процесах занепаду політичної системи тогочасної Франції. Сенатори майже постійно блокували законодавство, що розширювало права населення, зокрема жінок і робітників. У нижній палаті депутатів не було організованої партійної системи – її члени об'єднувалися в неформальні політичні угруповання монархістів, соціалістів, радикалів, поміркованих республіканців, уряд завжди був фракційним [21]. Міністри занадто багато сприяли муніципалітетам через свої владні повноваження, а ті з них, хто не мав достатньо повноважень таким чином допомагати чи сприяти, платив грошима за свою підтримку.

Крім постійних урядових криз мали місце декілька загальносистемних, пов'язаних з боротьбою монархістів та республіканців, інтересами бюрократичного апарату, корупційними скандалами та здійсненням антиклерикальної політики уряду на початку ХХ ст. Проте така нестабільність не призвела до падіння режиму Третьої республіки. У певному аспекті це нагадує ситуацію в політичному житті України, де, за словами вітчизняної дослідниці Т. Гончарової, мінливість стає чинником стійкості суспільних процесів [3, с. 3]. Праві та ліві партії утворювали спільні коаліційні уряди. Більшість депутатів парламенту голосували за відставку наявного складу уряду, бажаючи самим зайняти міністерські посади в наступному складі [16, с. 145]. Така ситуація повторювалася в часи існування Четвертої республіки. Засобами, спрямованими на ліквідацію загальносистемних політичних криз, були компроміси між політичними угрупованнями, вичікування сприятливого моменту, кадрові ротації, замовчування справжніх причин політичного конфлікту, а подекуди – рішучі дії щодо зміни політичного курсу. На думку британської дослідниці К. Фісчі, неінституційні політичні чинники, такі як здатність радикальних політичних об'єднань опиратися старому політичному курсу замість того, щоб втілювати новий, а також настороженість серед політиків і основних суспільних груп як щодо до клерикалів так і до «соціалістичного експерименту», перешкоджали переростанню кризових явищ у гострі конфлікти [18, с. 87]. Подібного не спостерігалось у більш радикальній політиці урядів Четвертої республіки. Таким чином, згідно з неоінституціональним підходом, політичний устрій Третьої республіки характеризувався переважно браком розвитку, ніж гострими кризовими явищами.

Після закінчення Другої світової війни більшість французьких політиків не оцінили слабкість президентського уряду як причину слабкості французької держави. Адже у довоєнні часи було вжито надзвичайних заходів із забезпечення обороноздатності країни, які містили у своєму переліку значне обмеження політичної діяльності робітників та представників інших соціальних груп щодо захисту своїх прав. Однак згадані дії не допомогли відбити збройну агресію Німеччини.

У попередні століття такі явища, як бонапартизм і буланжизм, приносили потенційні чи реалізовані на практиці негативні наслідки. Сам контроль недемократично настроєних генералів над армією вів до повалення республіканського режиму взагалі [13, с. 7]. Крім того, населення Франції під час війни вже відчувало на собі вплив недемократичних політичних систем – як безпосередньо гітлерівської Німеччини, так і колабораціоністського «режиму Віші» [16, с. 147].

Слід виокремити той факт, що сам демократичний режим у Франції в роки, що безпосередньо межували з воєнними, був у стані певної кризи через посилення ролі Комуністичної партії Франції у політичному процесі. Однак попередники Соціалістичної партії Франції були вкрай антикомуністичними [15, с. 514]. Роль Католицької Церкви у Русі опору була досить помітною, і навколо політичних сил, що підтримували її, об'єдналися як представники заможних верств населення, так і члени маловпливових правих партій. Праві і помірковані ліві політичні сили здобули достатню кількість голосів на перших виборах до парламенту Четвертої Республіки, щоб не допустити комуністів до найважливіших посад в уряді.

Конституція Четвертої республіки зробила багато в чому формальним інститут президента, як і роль верхньої палати. Щодо політичної стабільності ситуація не змінилася порівняно з тією, що існувала в Третій республіці. Однак нова конституція передбачала зменшити причини політичних криз попередньої політичної системи через ліквідацію широких повноважень верхньої палати за рахунок збільшення їх у нижньої [5, с. 140]. Крім того, запровадження пропорційної системи перешкодило на певний час створенню блоків, що у попередні часи були факторами нестабільності [17, с. 58]. Уряд мав повноваження щодо розпуску парламенту, однак така процедура була складною.

Вищий орган виконавчої влади сам міг бути усунутий від влади не тільки за умови висловлення вотуму недовіри, а й при несхваленні його програм чи ініціатив.

Часто велике значення мав особистісний, а не інституційний фактор. Це зокрема, виявилось в діях прем'єр-міністра М. Мендеса-Франса щодо припинення колоніальної війни у В'єтнамі: він вміло використовував наявні правові норми як стосовно французьких парламентарів, так і в'єтнамських повстанців [11, с. 24].

Радянський вчений В. Г. Сіроткін дослідив, що з 1946 по 1958 рік міністри змінювалися більше ніж 20 разів. Однак науковець зазначає, що апарат міністерств був у цей час стабільним [12, с. 108]. Причиною цього було удосконалення чиновницько-бюрократичних структур, здійснене ще Наполеоном I, коли апарат державного управління багато в чому нагадував систему військового командування, встановлення чиновницьких рангів та виплат по стажу роботи. Подібний підхід був запозичений пострадянськими державами. Також діяв такий важливий чинник у політичному житті Третьої та Четвертої Французьких республік, як наявність «урядового» чи «міністерського ядра». Усунення всіх без винятку міністрів з уряду на досить тривалий час могло би принести лідерам різних партій, замість користі від ситуації нестабільності у виконавчій владі, значну шкоду. Всі партії цінували міністрів, що довго залишалися при владі. Таким чином, в обох політичних системах існували і «міністерське ядро», і так звані «ефемерні персонажі» [19]. Постійних членів згаданого ядра було досить багато, як у часи Третьої, так і Четвертої республік.

Подібна ситуація спостерігалася в Україні, однак невелика кількість осіб обіймали посаду міністра більше чотирьох разів. Ситуація змінювалася з приходом до влади різних президентів, а особливо після подій 2004 р., коли основні політичні сили намагалися формувати уряд, беручи до його складу виключно своїх представників, і лише зрідка – політичних опонентів або представників інших партій. Французький дослідник Ф. Коел зазначав, що в кожному наступному уряді Четвертої республіки з 1946 по 1954 роки 50 % міністрів залишалися на своїх старих посадах, 25 % залишалися міністрами при зміні посад, і тільки 25 % членів попереднього уряду звільняли свої місця для нових призначенців [14, с. 111].

Український історик О. Козинець вказує на те, що недосконалість політичного устрою Четвертої республіки спричиняла велику кількість поправок до її Конституції, зокрема: відновлення мажоритарної виборчої системи, розширення повноважень Ради Республіки у законодавчій сфері, спрощення процедури вотуму довіри уряду тощо. Поза конституційною практикою відбулося фактичне посилення влади президента [5, с. 140]. Загалом, згаданий науковець вважає, що крайній французький парламентаризм міг існувати тільки в часи крайнього загострення конфліктів між соціальними групами. Розбіжності (передусім в економічній політиці) сприяли переростанню невеликих політичних криз у часи Третьої та Четвертої республік у більші, а особливо великі загальносистемні кризи, пов'язані з колоніальними та зовнішньополітичними чинниками, призвели до зміни всієї політичної системи. При цьому часткові кризові явища були тісно пов'язані із загальносистемними.

Встановлення нової форми республіканського правління у 1958 р. значно збільшило кількість методів подолання кризи. Можливість президента розпустити парламент, причому не тільки у випадках висловлення недовіри уряду, несхвалення його програми, а й без будь-якого приводу призвела до того, що склад вищого органу виконавчої влади змінювався дуже рідко. За президентства Ж. Помпіду та В. Жіскара Д'Естена вплив глави держави на Раду міністрів ще більше посилювався [6, с. 64]. Вибори президента загальнонародним голосуванням зменшували залежність майбутнього глави держави від його ж партії. Французький політолог М. Дюверже вважав, що неінституційні чинники, зокрема такі як позиція глави держави щодо парламентської більшості, національні особливості і випадкові ситуації роблять повноваження президента особливо сильними, тоді як Конституція та інші закони не відіграють такої ролі [18, с. 73]. Однак, на думку українського правознавця О. Данильяна, закріплена Конституцією П'ятої республіки норма, згідно з якою президент призначає уряд, сформований на основі політичних сил, що здобули більшість на парламентських виборах, призводила до виникнення стану «когабітації» при належності глави держави і прем'єра до різних політичних партій та блоків [4, с. 152].

Подібна ситуація виникала також і в українській політиці у 2006-2007 рр. Складність такого політичного співіснування навіть провокувала главу держави на розпуск парламенту, аби не допустити когабітації. Однак можливість застосування такого кроку обмежується наявністю тільки однієї конфліктної ситуації, оскільки за відсутності пропрезидентської більшості в новообраному

парламенті не надає повноваження главі держави розпускати новообраний парламент протягом року після виборів [10, с. 244]. Когабітація призводила до розмежування сфер впливу президента й уряду відповідно в зовнішній та внутрішній, зокрема економічній, політиці.

Українська дослідниця В. Протасова крім вже згаданого механізму розпуску парламенту виокремлює наступні найбільш дієві засоби впливу глави держави на уряд у період існування згаданої ситуації: право не підписувати чи відкладати підписання урядових ордонансів; право вето на закони, яке, однак, може бути подолане парламентом; винесення (хоч і обмеженої кількості) питань на референдум; інституційно оформлена можливість скасувати рішення звільнення з вищих цивільних та військових посад, прийняті Радою міністрів; можливість блокувати скликання позачергової сесії; вплив на громадську думку через спеціальні послання [10, с. 245-248].

Труднощі для глави держави виникають при бажанні усунути уряд, оскільки ця процедура є неможливою без ініціативи самого прем'єра чи парламенту. З іншого боку, така ситуація запобігає надмірній залежності вищого органу виконавчої влади від президента. Наявність проурядової більшості у парламенті ще більше посилює роль даного органу, усуваючи можливість перманентної нестабільності складу Ради міністрів.

Загалом, у західній політології підкреслюється позитивна роль когабітації як механізму запобігання розколу парламентської більшості. Влада уряду посилилася в результаті чіткого розмежування сфер, що регулюються законом з тими, де існує вплив декретів виконавчої влади. Крім того, за умови тривалого неухвалення певного урядового законопроекту, найвищий орган має право вводити його в дію як ордонанс [9, с. 31].

Крім проблем, пов'язаних із виборчими системами, існували труднощі, викликані наявністю політичних блоків, що є актуальним і для сучасної України. Зокрема, Національний центр незалежних і селян (CNIP) як надпартійне об'єднання, що представляло аграрні регіони Франції та виступало за продовження колоніальної політики, посилення влади уряду і проти втручання держави в економіку, характеризувалося відсутністю згоди у багатьох питаннях стосовно внутрішньої і зовнішньої політики [8, с. 17]. Це могло впливати негативно на вироблення урядової політики, позаяк на початку 50-х років XX століття «незалежні» очолювали декілька урядів, а після 1956 р. вони були найбільшою опозиційною силою в урядах Четвертої республіки. У П'ятій республіці відбулася більша поляризація основних політичних партій. Однак причиною кризових явищ вона не стала через зближення ідеологічних позицій правих та лівих політичних об'єднань.

Досить сильним засобом запобігання політичним кризам є великий чиновницький апарат, який характерний своїми консервативними поглядами і лояльністю до влади, через сприятливі умови його існування, створювані останньою [20]. Небажаною у Франції є безпартійність чиновників. На відміну від міністерств часів Четвертої республіки, де основу склали друзі і знайомі міністра, у 1970-х роках представники професійної технократії становили 90 % складу цього органу виконавчої влади [7, с. 81]. У згаданий період 14 % депутатів були членами міністерських кабінетів. Відносна моноетнічність французького суспільства сприяла довготривалій локалізації наслідків політичної кризи в середовищі основних органів державної влади. Однак етнічний чинник усе-таки виявився у проблемах колоніальної політики. Одним із засобів подолання наслідків кризи 1958 р., пов'язаної з такою політикою, став процес поступового ослаблення впливу крайніх націоналістів, здійснений прем'єр-міністром Ш. Де Голлем та його найближчими прихильниками [1, с. 194]. Суперечності між цілями внутрішньої політики та діяльністю французького уряду щодо виконання зобов'язань перед Європейським Союзом стають новими чинниками політичних криз у сучасній Франції [2, с. 5].

Таким чином, форма правління, партійна роздробленість з широким спектром міжпартійних об'єднань, етнополітичні та економічні проблеми, радикальна політика уряду чи його бездіяльність спричиняли кризові явища у Франції. Добре організований чиновницький апарат, відносно довга тривалість перебування в складі органів виконавчої влади політиків, наявність вдосконалених норм Основного та інших законів, застосування неінституціональних підходів – усе це стояло на заваді виникненню гострих загальносистемних політичних криз. Обсяг даної статті не дає можливості проаналізувати вплив усіх складових політичної системи Франції, зокрема, фінансово-промислових об'єднань, засобів масової інформації та органів місцевого самоврядування на виникнення кризових явищ у політичному житті даної країни та в подоланні конфліктів між центральними органами державної влади, відкриваючи перспективи дальших досліджень.

1. Арзаканян М. Ц. Де Голль и голлисты на пути к власти / М.Ц.Арзаканян. – М.: Высш. шк., 1990. – 240с. – (Библиотека истории). 2. Виноградов В. Д. Социальный взрыв во Франции в 1995г. и его уроки / В.Д.Виноградов // Новая и новейшая история. – 1998. – №4. – С. 3-13. 3. Гончарова Т. Особливості процесу формування парламентських коаліцій / Т.Гончарова // Віче. – 2009. – №3. – С.2-4. 4. Данильян О. Досвід формування та вдосконалення політичної системи Франції / О. Данильян // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – №2. – С.148-156. 5. Козинець О.В. Парламентська республіка: досвід Франції / Козинець О.В. // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні та політичні науки. Вип.45. – К. : Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, -2009 – С.135-140. 6. Коломийцев В. Ф. Внутренняя политика Пятой республики (1969-1981) / В. Ф. Коломийцев // Вопросы истории. – 1985. – №1. – С.60-72. 7. Коломийцев В.Ф. Технократия V республики / В.Ф.Коломийцев // Вопросы истории. – 1979. - №6. – С.78-85. 8. Малороссиянова О. А., Наумова Н. Н. Независимые в годы Четвертой республики во Франции (1946-1958) / О. А. Малороссиянова, Н. Н. Наумова Вестник Московского Университета: История. – 1996. – №2. – С.3-17. 9. Парламенти світу. Франція (довідка журналу «Віче») // Віче. – 2007. – №5-6. – С. 26-35. 10. Протасова В. Юридична природа президентсько-парламентської республіки: на прикладі конституційно-правового досвіду V республіки у Франції / В. Протасова // Вісник Академії правових наук України. – 2007 – №2. – С. 240-249. 11. Серван-Шрайбер Ж. Ж. Сложные кризисы – простые решения: История Франции демонстрирует силу ясного ума в решающие моменты / Ж. Ж. Серван-Шрайбер // Новое время. – 1988. – №11. – С. 22, 24-25. 12. Сироткин В. Г. История Франции. Пятая республика: учеб.пособие для вузов по спец. «История» В.Г.Сироткин – М.: Высш. шк., 1989. – 99с. 13. Сюдюков І. Обвал. Деякі уроки кризи парламентських демократій / І. Сюдюков // День. – 12 травня 2007р. – С. 7. 14. Coguel F. Political instability in France // Foreign affairs. – vol.33. No1. (oct.1954), 111-122. 15. Grenville John Ashley Soames. A history of the world from the 20th to the 21st century: Routledge, 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, ox 14 4rn, 2005 – 995p. 16. Palmer Monte. Comparative politicks: political economy, political culture, and political interdependence: Itasca: F.E. peacock publishers, 1997. – 747p., il. 17. Ton van der Eiden. Public Management of society: rediscovering French institutional engineering in the European context: IOS Press, Amsterdam, 2003 – 640 pp. 18. Fieschi C. Fascism, populism and the French Fifth Republic in the shadow of democracy : Manchester University Press, Oxford Road, Manchester M13 9NR, UK, 2004 – 209pp. 19. Irremovable leaders and ministerial instability in interbellum / revised version of an essay printed in Pathways to power, edited by Mattei Dogan, Boulder Co. Westview Press, 1989,pp. 239-276 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mattitudoganpersonal.com/admin/files/66/1213029728913406PDF>. – Назва з титул. екрану. 20. Systems of government in some foreign contries:France.12 April 2000 / prepared by Ms Eva LIU. Research and Library Services Division. Legislative Council Secretariat. Hong Kong. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.legco.gov.hk/yr99-00/English/sec/library/99rp08.pdf> – Назва з титул. екрану. 21. The Third Republic 1870-1914. Written by Stephen Tonge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historyhome/Europe/3rd-rep.htm> – Назва з титул. екрану.